

сільського населення України, тобто більше ніж тодішнє населення Швеції або Норвегії та Данії разом узятих” [15, 10].

Втрати населення в роки голодомору включають не тільки безпосередню загибель від голоду. Різке погіршення харчування збільшило смертність від усіх хвороб. Особливо великою була смертність серед дітей. Про це свідчать матеріали переписів населення. На схемі вікової піраміди 1939 року можна побачити величезний вріз, який не поступається за величиною скороченню народжуваності під час Першої світової і громадянської воєн. Різниця між цими двома періодами полягає в тому, що у роки війни вирішальну роль відігравав розрив шлюбних зв’язків, мобілізація понад 15 млн. осіб. У 1932 – 1933 рр. нічого подібного не було. Згодом, у 1934 – 1936 рр., спостерігалося підвищене обмеження народжуваності як через психологічну реакцію населення на погіршення умов життя, так і через фізіологічні причини (зменшення вірогідності зачаття в 1933 р. через різке зниження рівня життя). Лише наприкінці періоду 1937 – 1938 рр. народжуваність приблизно досягла рівня 1928 – 1931 років [16, 123].

Світлана Лур’є, дослідниця, яка визначила основні закономірності функціонування традиційної свідомості, зазначила, що “процвітання етносу залежить не від міри конфліктності, а від того, наскільки добре функціонують психологічні захисні механізми етносу, наскільки вони розвинуті, адекватні, гнучкі. Так, у критичній ситуації етнос із достатньо налагодженим механізмом психологічного захисту може несвідомо відтворити цілий комплекс реакцій, емоцій, проступків, які в минулому, в схожій ситуації, надали можливість пережити її з найменшими втратами. Це особливо стосується народів зі складною історичною долею” [17, 51]. Подальша доля українського селянства відобразила що закономірність – переживши голод та насильницьку колективізацію, воно начебто затаїло в собі смиренність і поступливість як крайні форми адекватних реакцій та гнучкості. Звичайно, було б не справедливо зазначити, що український селянин перетворився на підконтрольну маріонетку. До того ж такого тиску і протистояння з боку українського селянства щодо насадження радянського режиму, яке спостерігалося в момент запровадження радянської влади і в період “великої селянської війни”, вже не було.

При всьому розумінні фактичних наслідків голодомору 1933 року, підсвідомо кожен із нас намагається уникнути заглиблення в істинні сцени жахів, які довелося пережити кожному голодуючому селянинові. Однак і у той страх, і у те божевілля, і у те передчуття неминучої близької і повільної смерті необхідно проникнути задля того, щоб трагедія українського народу не стала порожньою абстракцією.

Звісно, оцінити багатогранність наслідків з огляду на часову віддаленість на кожного з селян достатньо важко. Все ж ми зобов’язані не лише пам’ятати, але і наполегливо вивчати ті архівні документи, що відображають силу та велич українського селянина і як окремо взяту особу, і як соціальний репрезентант більшості народу, що зумів не лише вижити, але і зберегти свою наполегливість у праці, любов до своєї землі і, окрім того, – смиренно продовжувати

вирощувати хліб та годувати державу, яка так невпинно чинила масове вбивство, державний терор та геноцид.

1. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К. : Політвидав України, 1990.
2. Колективізація і голод на Україні, 1929 – 1933: 36. док. і матеріалів / АН України. Ін-т історії України; Упоряд. : Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наук. думка, 1992.
3. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали: У 2-х кн. / П. Ялук, Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – К. : Дівосвіт, Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1999. – Кн. 1.; Кн. 2.
4. Мухіна М. Упокорення голодом: 36. док. / АН України. Археogr. коміс., Ін-т укр. археографії. – К., 1993.
5. Колончук Т. І. Трагедія голодомору 1932 – 1933 рр. у фольклорі України. Проблема трансформації української правди. – Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 1996.
6. Кульчицький С. В. Демографічні наслідки голоду 1933 року на Україні. – К., 1989.
7. Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 28 листопада 1998 року: Матеріали. – К., Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000.
8. Граціозі А. Усвідомлення Голодомору // Критика. Голодомор і пам’ять. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
9. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5255. – (02.01.1932 – 01.08.1938).
10. Кульчицький С. В. Трип’ять третій рік // Політика і час. – 1998. – № 11/12.
11. Мартин Т. Про кожного із нас думає Сталін // Критика. Голодомор і пам’ять. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – оп. 20. – Спр. 6273. – (24.01.1933 – 29.12.1933).
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5526. – (06.05.1932 – 19.11.1932).
14. Ямусь С. Духовність українського народу. Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег, Канада: Накладом тов-ва “Волинь”.
15. Грабович Г. Голодомор і пам’ять // Критика. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
16. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930 – 1938 рр. // Український історичний журнал. – 1991. – № 1 (358).
17. Лур’є С. Метаморфози традиційного сознання. – С-Пб.: Типографія им. Котлякова, 1994.

М. С. Дорошко

“...ГРАФ БОБРИНСЬКИЙ НАШИХ ДНІВ” (ПРО РОЛЬ П. ПОСТИШЕВА У ПОГРОМІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТІВ 1933-1936 рр.)

Історія радянської України 1930-х рр. надзвичайно насичена трагічними подіями, найбільш резонансними з-поміж яких є штучний голод 1932 – 1933 рр. і масові репресії та чистки. Асоціюючи ці події насамперед зі зловісною постаттю Й. Сталіна, історики та публіцисти певною мірою незаслужено залишили поза увагою помітну роль, яку відіграв у процесі розкручування маховика репресій у республіці Павло Постишев, відряджений Й. Сталіним

в Україну у січні 1933 р. для здійснення функцій наглядача центру над республікою та її керівництвом.

У сучасній вітчизняній історіографії окремі аспекти діяльності „другого першого секретаря“ ЦК КП(б)У знайшли своє належне наукове визначення у роботах С. Кульчицького, В. Даниленка, М. Кузьменка та інших [1]. Однак, на наш погляд, ретельного вивчення заслуговує роль П. Постишева у розгромі українських націонал-комуністів, що і є метою цієї статті.

Біографічні дані Постишева засвідчують, що це було його друге тривале відрядження в Україну. Вперше уродженець пролетарського Іваново-Вознесенська з'явився в республіці в кінці вересня 1923 р., у розпал кампанії з “переміщення” відповідальних працівників УСРР, що була затяжна. Й. Сталін із метою очищення республіки від очевидних і прихованих прихильників його головного конкурента у боротьбі за владу – Л. Троцького. Розпочавши свою кар’єру в Україні відповідальним працівником організаційно-інструкторського відділу Київського губкому КП(б)У, П. Постишев вже у листопаді 1924 р. був обраний секретарем Київського губкому КП(б)У, а згодом увійшов до складу політбюро ЦК КП(б)У. Ще в період свого першого перебування в республіці (1923–1930 рр.) П. Постишев зарекомендував себе як непримирений борець з усіма виявами так званого “націонал-ухильництва” в КП(б)У, до яких було заражано “хвильовизм”, “шумськізм” та “волобуєвщину”. Тож не дивно, що набутий П. Постишевим досвід став у нагоді Й. Сталіну та його оточенню в реалізації політики суцільної колективізації українського села, наслідком упровадження якої був голод 1932–1933 рр.

Друге “припістя” Постишева в Україну сталося тоді, коли її поглинув голодний мор, а Й. Сталіну, який був його творцем, потрібно було знайти офіційних “стрілочників”, щоб перекласти на них власну вину за рукотворну трагедію. Як засвідчує текст рішення ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р., в якому керівництво КП(б)У отримало завдання “вигнати петлюровські та інші буржуазно-націоналістичні елементи” із партійних та радянських організацій України, винуватців голоду швидко було знайдено [5, 63]. Ними оголошуvalися “українські буржуазні націоналісти” в лавах КП(б)У, для боротьби з якими, що підтверджує ухвалу ЦК ВКП(б) з “українського питання” від 24 січня 1933 р., у республіку на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У і фактичного диктатора України було відряджено П. Постишева.

Відбуваючи в Україну, сталінський емісар отримав низку завдань, головними з-поміж яких були: розгром “націоналістичної контрреволюції” в радянському будівництві, зокрема в культурі, розгром “націоналістичного ухилу” М. Скрипника, перевірка усіх ділянок соціалістичного будівництва, де мала місце контрреволюція, передбудова форм і методів керівництва українською культурою [5, 63]. Таким чином, П. Постишев отримав сталінську санкцію на нищення української культури, централізацію та русифікацію партапарату, тотальнє пограбування села і розправу з усіма “націоналістами”, в тому числі в середовищі номенклатури.

Для виконання цих завдань ще в кінці 1932 р. Москва ініціювала проведення загальнопартійної чистки, а НКВС УСРР під керівництвом нового

“старого” наркома В. Балицького отримав завдання сфальсифікувати декілька політичних справ про шпигунів і дворушників із середовища українських націоналістів, які нібито пробралися до лав партії для проведення підривної роботи. Головне вістря чистки і репресивних заходів каральних органів було спрямоване проти так званих “націонал-ухильників”, вихідців із дрібнобуржуазних партій та колишніх опозиціонерів у лавах державної партії.

Першого удару завдано у 1933 р. по тих представниках номенклатури УСРР, які були вихідцями з українських партій. Передусім репресивна політика спрямовувалася на вилучення з лав КП(б)У національно свідомих більшовиків-скрипниківців, колишніх боротьбистів і укапістів. Це з часом підтвердив у своїй доповіді на пленумі Київського обкому КП(б)У 5 січня 1937 р. П. Постишев, який заявив про те, що “в 1933 році ЦК КП(б)У під керівництвом своего Центрального Комітету, під керівництвом тов. Сталіна при дуже активній і великій допомозі органів Наркомвнусправ... завдав серйозного удару агентурі українського націоналізму” у керівних партійно-державних структурах [6, 29]. “Ця агентура, – продовжував доповідач, – становила тоді блок трьох, тісно пов’язаних між собою організацій” – так званої “Української військової організації” (УВО), колишніх боротьбистів і колишніх укапістів [6, 29].

Діючи відповідно до вказівок центру, українські енкаведисти об’єднали у складі “УВО” “скрипниківців” Бадана і Ерстенюка, “шумськіста” Васильківа і цілу когорту провідних діячів української культури, науки та представників інтелектуальної еліти, звинувативши їх у проведенні роботи, спрямованої на відрив УСРР від Радянського Союзу. На чолі так званої “Української військової організації”, спецслужби “поставили” відкликаного ще 1927 р. Москвою О. Шумського. Разом із Балицьким Постишев особисто допитував головних фігурантів у “справі УВО”, про що свідчив у грудні 1933 р. один із ув’язнених, колишній директор видавництва “Молодий більшовик”, виходець з УКП, М. Грицай. Він, зокрема, заявив, що заарештований 23 листопада 1933 р. колишній голова Українського Ю. Озерського говорив йому про те, що члени “організації”, знаючи головну мету приїзду П. Постишева в Україну, були переконані у неминучості замаху на нього, оскільки “тут в УСРР і за Збручем громадська думка ініціатором, автором всіх цих заходів стосовно розгрому “УВО” та націоналістично налаштованих людей вважає Постишева – графа Бобринського наших днів. У тому ж сенсі як погроми 1914 р. в Галичині приписували графу Бобринському, так і тепер погромщиком вважають Постишева” [2, 19].

Другу з трьох “націоналістичних організацій” становили, на думку ініціаторів її створення, колишні боротьбисти: Озерський, Приходько, Сліпанський, Білаш, Христовий та інші, які, обіймаючи керівні посади в радянському апараті, “не порвали, – на думку П. Постишева, – зі своїм минулим і вели в лавах КП(б)У підривну дворушницьку роботу” [6, 29]. Діяльність цієї “організації” скеровували, відкликані в різний час з України О. Шумський, М. Полоз і П. Солодуб, які становили так звану “керівну головку”. Й нарешті, третя “організація” складалася переважно з колишніх укапістів на чолі з А. Річицьким, М.

Авдієнком і Грицаєм, які також обіймали керівні номенклатурні посади.

Перші підсумки тотального погрому українського елементу в українській парторганізації були підведені П. Постишевим у його виступі з політичним звітом ЦК КП(б)У на ХІІ з'їзді більшовиків України 24 січня 1934 р. Не приховуючи ненависті до всього українського, фактичний лідер КП(б)У П. Постишев зауважив, що партія трохи запізно розпочала боротьбу з українським націоналізмом у своїх лавах, і віддав, по суті, офіційну команду відкрити вогонь по ширих “українізаторах” із номенклатурного середовища: “Треба було сказати більшовику – бий Бадана, не бійся, бий Василя Сірка – не бійся! Бий Черняка – не бійся, бий Озерського – не бійся, бий іх, що націоналістичну наволоч, яка тут розперезалася, знахабніла, почувала себе прекрасно – ці “висуванці”, в яких було 100 % крові від поміщика, від Коновалця, Скоропадського! Треба було сказати – бий, не бійся, бий міцніше!” [5, 63]. Наслідки постишевського погрому українських кадрів не забарислися. Тільки з наркомату освіти упродовж 1934 р. “вичистили” 200 “націоналістів і вражих елементів”, а це був фактично увесь наявний штат цієї установи, в обласних відділах народної освіти кадровий склад змінили на 100 %, у районних – на 90% [2, 29].

Оприлюднений згодом на січневому (1936 р.) пленумі ЦК КП(б)У звіт П. Постишева про підсумки перевірки партійних документів у КП(б)У лише підтвердив, що одним із головних завдань перманентної чистки 1933 – 1936 рр. було вилучення зі складу партії колишніх боротьбистів, укапістів та “інших націоналістичних угруповань, що були в Україні” [7, 114]. Тоді ж “опричник” України Балицький оголосив “націоналістів” головними винуватцями “сільськогосподарського прориву 1931 – 1932 рр.” [7, 148], переклавши на них вину за організацію голоду 1932 – 1933 рр. Проте ж саме П. Постишев натякнув у своїй промові на ХІІІ з'їзді КП(б)У (травень – червень 1937 р.): “В чому суть помилки, яка була допущена (ЦК КП(б)У – М. Д.) в 1933 році”, – звертався він до залу і сам же відповідав: – “Тоді ЦК КП(б)У проглядів национал-ухильників” на чолі зі М. Скрипником [8, 154].

Точних даних вилучених із КП(б)У “націоналістів”, троцькістів та “правих” фактично не існує, оскільки вони ніколи не публікувались, але, аналізуючи матеріали найважливіших партійних форумів, доповідей керівників партії та інформацію тогочасних періодичних видань, можна зробити висновок, що основною метою організаторів чистки, перевірки та обміну партдокументів, що були проведені в 1933 – 1936 рр., досягнули, зі складу КП(б)У виключили майже всіх колишніх боротьбистів, укапістів, бундівців, західноукраїнських комуністів – емігрантів, меншовиків, есерів, троцькістів тощо.

Надто захопившись викорчувуванням у республіці “українського духу”, наш “герой” не зогледівся, як новими головними ворогами сталінського “генерального курсу” було призначено троцькістів і “правих”. Цей недогляд коштував П. Постишеву не лише втрати усіх посад в Україні на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 р. “Про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У і недоліки в роботі ЦК КП(б)У”, але й породив недовіру до нього з боку Й. Сталіна, результатом чого стало звинувачення П. Постишева в...

“неправильному ставленні до українських кадрів” [9, 92], це, на думку авторів постанови, привело до того, що очолюваний ним “апарат Київського обкому був захоплений фактично троцькістами” [10, 115]. Тобто, захопившись боротьбою з “націоналістами”, П. Постишев не помітив, як змінився партійний курс, і він опинився в оточенні “людей.., які не знають мови.., історії і культури українського народу”, більш того “майже всі вони (основна головка), – як зазначав вже сам Постишев, – виявилися троцькістами, ворогами” [10, 162 – 163].

Як і в січневій постанові ЦК ВКП(б) 1933 р., на яку полюбляв посилятися П. Постишев упродовж усього другого періоду свого перебування в Україні, керівництво КП(б)У та Київської парторганізації (перший секретар – П. Постишев) було звинувачене у розвалі кадрової роботи. Її, як зазначав у своєму виступі на січнево-лютневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У його перший секретар С. Косюор, проводили “чужі, ворожі елементи” [8, 16]. Тому кількість “ворогів, дворушників і шкідників”, виявлених у 1935 – 1936 рр., зі слів С. Косюора, була “дрібницєю порівняно з тим, скільки було і скільки познімали зараз” [8, 17].

Однією з головних причин провалу в кадровій роботі на Київщині було визнано клановий принцип формування кадрової верхівки. На цьому, зокрема, наголосив у своєму виступі на ХІІІ з'їзді КП(б)У С. Косюор: “...ми помічали слабість тов. Постишева до своїх людей, – підкреслив доповідач, – він вірив тільки тим, кого зінав або кого рекомендував хто-небудь зі своїх людей. У нього така система шкідливів була” [10, 127]. Стверджуючи це, С. Косюор ставив під сумнів не лише постишевські методи роботи з кадрами, але й усю практичну роботу партії у справі добору, підготовки, виховання і розстановки керівних кадрів, якщо її наслідками змогли скористатися “вороги”, які, на думку Й. Сталіна, мали можливість “вільно проникати в партію, проникати у її найвищі установи” [10, 10].

З лютого 1937 р. пленум ЦК КП(б)У звільнив П. Постишева від обов’язків секретаря ЦК КП(б)У і секретаря Київського обкому партії, оголосивши йому догану з попередженням “за притуплення політичної пильності при доборі кадрів у Київському обкомі КП(б)У” [11, 7]. Як відзначив у звітній доповіді ЦК на ХІІІ з'їзді КП(б)У її перший секретар С. Косюор, “Постишев... постраждав за виняткову втрату елементарної більшовицької пильності, за те, що припустив оточити себе ворожими троцькістськими елементами, за те, що цілком і забагато вірив тим людям, які його оточували” [10, 117].

Намагаючись з’ясувати головну причину падіння П. Постишева, висловимо припущення, що Й. Сталін, очевидно не зміг пробачити своєму вчорашньому фаворитові його прагнення стати на один щабель із ним, потураючи створенню в Україні “культу Постишева”. Про масштаби цього “культу” свідчить виступ на ХІІІ з'їзді КП(б)У однієї з “жертв” постишевської кадрової політики Ніколаєнко, яка зазначала, що в тогочасній Україні склалася ситуація, коли “...все, що де-небудь робиться... все з Постишева починається й закінчується Постишевим”, а київський обком “перевищує ЦК партії” [12, 49].

Зняття з усіх посад в Україні сталінського емісара П. Постишева та відклікання його в розпорядження

ЦК ВКП(б) означало не тільки завершення "ери Постишева" в Україні, але й сигналізувало про початок проведення насильницької ротації усієї української керівної верхівки. Упродовж 1937 – 1938 рр. було репресовано майже всю партійно-радянську верхівку УСРР [13, 145 – 147]. Самого ж Г. Постишева, який, згідно з рішенням ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 р., був переведений на посаду першого секретаря Куйбишевського міському і обкому ВКП(б), було репресовано і розстріляно 26 лютого 1938 р. [11, 1].

1. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К., 1999.
2. Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Соціальний та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомату. Біографічні нариси. – Севастополь, 2003.
3. Політична історія України. ХХ століття: В 6-ти томах. – Т. 3 – К., 2003.
4. Єфіменко Г. "Український націоналізм" – головна небезпека для Кремля у 1933 році або справжня мета приїзду Постишева в Україну // Дзеркало тижня. – 2004. – 24 квітня.
5. Постишев П. П. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії. – Б.м., 1935.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 469.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 469.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 526.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 490.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 487.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 163.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 488.
13. Дорошко М. С. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20-30-ті роки ХХ століття: Соціоісторичний аналіз. – К., 2004.

Л. Л. Бабенко

СЕЛЯНСЬКИЙ ФАКТОР В АНТИРЕЛІГІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У МІЖВОЕННИЙ ПЕРІОД: РЕАЛІЇ ПРОТИСТОЯННЯ

Історичні реалії останнього десятиліття актуалізували значну кількість наукових проблем, пов'язаних із вивченням історії найчисельнішої в минулому соціальної верстви – селянства. Його домінуюча роль в українському суспільстві закономірно породжувала чимало багатовекторних зв'язків і явищ, які мали вплив на національний історичний контекст. Однією з найхарактерніших рис селянства був високий рівень релігійності, що стала важливою складовою селянського буття.

З утвердженням влади більшовицької партії у 1917 р. державна політика передбачала формування нового матеріалістичного світогляду. Марксистське положення про релігію як „вираз ілюзорного щастя” пригнобленої людини у класовому суспільстві було розвинуте В. Леніним. Він підкреслював, що релігія як реакційна ідеологія, що служить інтересам експлуататорів, несумісна з комуністичним суспільним ладом. Отже, з початку існування радянська держава опинилася в стані перманентного протистояння з селянством у площині світоглядних зasad. До того ж сама комуністична доктрина концентрувала в собі вороже ставлення до селянства.

В. Ленін у період громадянської війни називав останнє „дрібнобуржуазною стихією”, набагато небезпечнішою для партії, ніж армії Колчака і Денікіна, „дрібними хазяйчиками, які не вірять у комунізм”, а класовий принцип, сформульований вождем революції, „пограбуй куркуля, не скривди середняка, дай бідняку” сприяв ескалації затяжного громадянського конфлікту [1, 92].

Однак уже перші роки існування радянської влади продемонстрували необхідність урахування у „стратегії соціалістичного будівництва” такого фактора як релігійність селянства. Його недооцінювання неодноразово породжувало кризовий стан у відносинах держави з аграрним сегментом суспільства. У цьому контексті, на наш погляд, потребує ретельного з'ясування та об'єктивного оцінювання процесу реалізації системи заходів антирелігійної політики держави, її тактичної міміکрії з урахуванням релігійних настроїв села, які викликали суттєві коливання політичної стабільності в республіці.

У науковій літературі ця проблема порушувалася фрагментарно, переважно у контексті аналізу взаємовідносин держави і церкви періоду становлення тоталітаризму [2]. Аналогічний характер щодо її постановки мають праці, автори яких досліджують природу, причини, наслідки масових репресій в Україні [3].

Мета цієї статті – з'ясувати роль і ступінь впливу соціального фактора у визначенні стратегії і тактики більшовицької держави в антирелігійній політиці 20–30-х рр. ХХ ст. у країні, де домінувала селянська верства.

Перетворення в Україні перших років радянської влади продемонстрували повне ігнорування інтересів селянства. Продрозкладка, перша спроба колективізації, свавілля комбідів на селі викликали хвилю так званого „політичного бандитизму”, про характер якого в одному з інформаційних зведень ВУЧК повідомлялося, що „в цілому всі бандформування борються з продрозкладкою” [4, 7]. Вузькість соціальної бази диктатури пролетаріату на селі, зростання антибільшовицьких настроїв у його середовищі змусило констатувати у таємному циркулярі ЦК КП(б)У: „Українське село ще довго буде являти елемент населення, на який комуністичні партії надто важко закріпити свій переважаючий вплив” [1, 30].

У ході воєнно-комуністичного наступу збіглися у часі боротьба з „дрібнобуржуазною стихією” і релігією та її адептами. Інформаційні зведення чекістів із місць підсилюють пропагандистську метушню навколо тези „контрреволюційності чорносотенного духовенства” та заперечення ними ідеалів соціалістичної революції. Зокрема, повідомлялося, що в Балтському повіті „духовенство підтримує банду Заболотного”; у Старобільському повіті „розкрита змова махновців, у якій брали участь сили духовенства”, „священики діють заодно з білогвардійцями Західної Європи, які хотуть відновити царську владу, ... повсюдно є натхненниками різних банд, які руйнують наше господарство” [5, 20; 6, 1; 7, 68 зв.].

Намагання ліквідувати „релігійні пережитки” ще в ході громадянської війни, масове закриття церков і монастирів, відверте глумлення над святынями настільки ускладнили становище влади, що під питанням опинилася сама більшовицька перспектива.